

ચં. ચી. મહેતા

(જન્મ : 6-4-1901, અવસાન : 4-5-1990)

કવિ, નાટ્યકાર, આત્મકથાકાર, વિવેચક, પ્રવાસલેખક ચંદ્રવદન ચીમનલાલ મહેતાનો જન્મ સુરતમાં થયો હતો. મુંબઈની ઍલ્ફિન્સ્ટન કૉલેજમાંથી બી.એ. થયા. અમદાવાદ ‘આકાશવાણી’ના નિયામક રહ્યા. ગુજરાતી સાહિત્યના સમર્થ નાટ્યલેખક, નટ અને દિગ્દર્શક હતા. ‘આગગાડી’, ‘ધરાગુર્જરી’, ‘નર્મદ’, ‘અખો’ વગેરે એમની સફળ નાટ્યરચનાઓ છે. ‘ધારાસભા’ અને ‘હોહોલિકા’ એમની નોંધપાત્ર લઘુનાટિકા છે. ‘બિબ્લિઓગ્રાફી ઓવ સ્ટેજેબલ પ્લેઝ ઇન ઇન્ડિયન લેંગ્વેજિસ ભાગ 1-2’, નાટ્યસંશોધનનો ગ્રંથ છે.

‘બાંધ ગઠરિયાં’, ‘નાટ્ય ગઠરિયાં’, ‘સફર ગઠરિયાં’, ‘છોડ ગઠરિયાં’, વગેરેમાં એમણે એમનું આત્મવૃત્તાંત પ્રગટ કર્યું છે. ‘ઈલાકાવ્યો’ દ્વારા એમણે ભગિનીપ્રેમનાં સુંદર કાવ્યો આપણી ભાષાને આપ્યાં છે. ‘ચડો રે શિખર રાજા રામનાં’ નામનો પણ એમનો એક જાણીતો સંગ્રહ છે.

એમને રણજીતરામ સુવર્ણચંદ્રક, નર્મદચંદ્રક અને સાહિત્ય અકાદમી, દિલ્લીનો પુરસ્કાર મળેલ છે.

આ રચનામાં કવિએ ભાઈ-બહેનના મુગ્ધ, નિખાલસ અને નિર્દોષ સંવાદો દ્વારા ભાઈ-બહેનના ઉન્નત સંબંધોની વાત રજૂ કરી છે. નાનકડી બહેન શાળાએથી ઘરે આવી ગમ્મતમાં પોતે ભાગ્યવિધાત્રી હોય તેમ ભાઈની હથેળી જોઈ ભાગ્ય વાંચે છે. હાથની આંગળી પર મત્સ્યચિહ્ન, જવચિહ્ન અને ચક્રચિહ્ન હોય એટલે વ્યક્તિ ભાગ્યશાળી ગણાય. ભાઈના હાથમાં રહેલાં ત્રણે ચિહ્નો જોઈ બહેન ભાઈમાં રાજવી લક્ષણો હોવાનું જણાવે છે. ભાઈનું કલ્યાણ ઇચ્છતી બહેન ભાઈને ધન, વિદ્યા, કીર્તિ અને દીર્ઘાયુ જીવનની અભિલાષા સેવે છે. વાસ્તવમાં અહીં બહેનનો ભાઈ પ્રત્યેનો અખૂટ પ્રેમ જ પ્રગટ થયો છે. કોઈ પણ બહેન પોતાના ભાઈનું ભાવિ કેવું ઇચ્છે છે એ કલ્પના કાવ્યને સુંદર બનાવે છે.

ઈન્દ્રવજ્ર

કાલે રજા છે, ગઈ છુંય થાકી,
વાંચીશ વ્હેલા સહુ પાઠ બાકી,
તારી હથેલી અહીં લાવ, સાચું
હું ભાઈ આજ તુજ ભાગ્ય વાંચું.
કેવી પડી છે તુજ હસ્તરેખા!
જાણે શું લાખે નવ હોય લેખાં!
પૈસા પૂછે છે? ધનની ન ખામી,
જાણે અહોહો તું કુબેરસ્વામી!
છે ચક્રચિહ્નો તુજ અંગુલિમાં,
જાણે પુરાણ ફૂટતી કળીમાં,
છે મત્સ્ય ઊંચો, જવચિહ્ન ખાસ્સાં,
ને રાજવી-લક્ષણ ભાઈનાં શાં!
વિદ્યા ઘણી છે મુજ વીરલાને,
ને કીર્તિ એવી કુળહીરલાને!
આયુષ્યરેખા અતિ શુદ્ધ ભાળ,
ચિંતા કંઈ રોગ તણી તું ટાળ.
ને હોય ના વાહનખોટ ડે'લે.
બંધાય ઘોડા વળી ત્યાં તબેલે.
ડોલે સદાયે તુજ દ્વાર હાથી,
લે બોલ જોઉં, વધુ કાંઈ આથી?
જો ભાઈ, તારે વળી એક બહેન,

ચોરે પચાવે તુજ પાટી પેન,
 તારું લખે એ ઊજમાળું ભાવી,
 જાણે-વિધાત્રી થઈ હોય આવી!
 મારેય તારે કદી ના વિરોધ,
 રેખા વહે છે તુજ હેત ધોધ,
 એ હેતના ધોધ મહી હું નહાઉં,
 ચાંદા ઝબોળી હરખે હું ખાઉં.
 ડોસો થશે, જીવન દીર્ઘ તારું,
 ખોટી ઠરું તો મુજ મુક્કી હારું.
 આથી જરાયે કહું ના વધારે,
 કહેતાં રખે તું મુજને વિસારે!
 જોજે, કહ્યું તે સહુ સાચું થાય,
 ઈલા પછી તો નહિ હર્ષ માય,
 પેંડા-પતાસાં ભરી પેટ ખાજે,
 ને આજ જેવી કવિતા તું ગાજે.
 ('ઈલાકાવ્યો'માંથી)

શબ્દ-સમજૂતી

ભવિષ્યવેત્તા ભવિષ્ય જાણનાર પાઠ પાઠ્યપુસ્તકનો એકાદ દિવસમાં પઢી શકાય તેવો વિભાગ ભાગ્ય વાંચવું નસીબની વાત કહી બતાવવી હસ્તરેખા હથેલીમાં રહેલી લીટીઓ (જેના પરથી ભવિષ્ય જાણે છે) લાખે લાખ, સો હજાર લેખાં હિસાબ, ગણતરી ખામી ખોટ, ઘટ કુબેરસ્વામી ઈંદ્રના ધનનો ભંડારી - એક દેવ ચક્રચિહ્નનો ચક્રના આકારનાં ચિહ્નનો, સુદર્શનચક્ર આદિનાં નિશાન અંગુલિમાં આંગળીમાં પુરાયા પુરાવું, ભરાવું ફૂટતી ખીલતી, વિકસતી મત્સ્ય માછલી, (અહીં) હથેળીમાં રહેલું એક ચિહ્ન જવચિહ્ન જવના આકારનાં ચિહ્નનો ખાસ્સાં મજાનાં, સુંદર રાજવી-લક્ષણ રાજા જેવાં ભાગ્યશાળી માણસનાં લક્ષણ, રાજચિહ્ન કુળહીરલા કુળનો હીરો, કુળનો તેજસ્વી બાળક આયુષ્ય રેખા આયુષ્ય જોવાની રેખા ભાળ ભાળવું, જોવું, અવલોકવું ડેલે ડેલું, મકાનનો ખડકી જેવો મોટો દરવાજો તબેલ તબેલો, ઘોડો, બળદ વગેરે કે ગાડી રાખવાનો ડેલો કે મકાન ઉજમાળું ઊજળું, પ્રકાશમાન ભાવી ભવિષ્યનું કે ભવિષ્યમાં થનારું, ભવિષ્ય, નસીબ વિધાત્રી પ્રારબ્ધની અધિષ્ઠાત્રી દેવી વિરોધ કજિયો, તકરાર (અહીં) હેતધોધ સ્નેહનો પ્રવાહ ચાંદા ઝબોળી પ્રવાહીમાં ઝબોળીને ખાવું (ખોરાક ખાવો) હરખે હરખથી, આનંદથી દીર્ઘ લાંબું મુક્કી ઠોંસો રખે કદાચ, કદાપિ વિસારે વીસરી-ભૂલી જવું તે, વિસ્મરણ ઈલા કાવ્યની નાયિકા

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના દરેક પ્રશ્નનો એક-એક વાક્યમાં ઉત્તર લખો :

- (1) બહેન કયું કામ કાલ પર રાખે છે ?
- (2) બહેન ભાઈના માટે શું કરવા ઇચ્છે છે ?
- (3) વ્યક્તિનું ભાગ્ય કોણ લખે છે ?
- (4) બહેન ભાઈ વિશે વધારે નહિ કહેવાનું શા માટે કહે છે?

2. નીચેના પ્રશ્નોના બે-ત્રણ વાક્યમાં ઉત્તર લખો :

(1) વિદ્યા તથા આયુષ્ય વિશે બહેન ભાઈને શું જણાવે છે?

(2) ભાઈ-બહેનના પરસ્પર સંબંધ અંગે બહેન શું કહે છે?

3. નીચેના પ્રશ્નોના સવિસ્તર ઉત્તર લખો :

(1) આ કાવ્યમાં બહેને જોયેલું ભાઈનું ભાવિ તમારા શબ્દોમાં લખો.

(2) ‘ભવિષ્યવેત્તા’ શીર્ષકની યથાર્થતા સિદ્ધ કરો.

વિદ્યાર્થીપ્રવૃત્તિ

- રક્ષાબંધન વિશે નિબંધ લખો.
- ભાઈ બહેનને અને બહેન ભાઈને ઉજ્જવળ ભવિષ્ય માટે શુભેચ્છા પત્ર લખો.

ભાષા-અભિવ્યક્તિ

● કાવ્યનું શીર્ષક ઘણુંબધું કહી દેતું હોય છે. આ કાવ્યમાં પોતાના ભાઈનું ભવિષ્ય ભાખનાર બહેન છે. ખરેખર તો ભાઈના ઉજ્જવળ ભવિષ્યની કામના કરનાર બહેનને પોતાના ભાઈ પ્રત્યેના સ્નેહભાવને કવિએ અહીં અભિવ્યક્ત કરવા ધાર્યો છે તે માટે કવિએ બહેનને ભવિષ્યવેત્તા બનાવી છે.

● કવિએ બહેન દ્વારા ભાઈ માટે વાપરેલાં વિશેષણો ‘કુબેરસ્વામી’, ‘કુળહીરો’ ભાઈ પ્રત્યેનો ભાવ અભિવ્યક્ત કરે છે.

● ‘ઉજમાળું’ શબ્દ ભાઈના સ્નેહસભર ઉજ્જવળ ભવિષ્યની કામનારૂપ છે.

શબ્દાંબર કર્યા વિના અહીં કવિએ સાદી, સરળ, બાનીમાં બહેનના મુખે પ્રેમસભર ઊર્મિઓ અભિવ્યક્ત કરી છે.

મારેય તારે કદી ના વિરોધ

રેખા વહે છે તુંજ હેત ધોધ

● અહીં ‘વિરોધ’ અને ‘ધોધ’નો પ્રાસ તો આકર્ષક છે જ સાથે આખા જીવન દરમિયાન બંને વચ્ચે ક્યારેય ખટરાગ નહિ બને એવા યોગ છે કહી બહેને પરસ્પરના આજીવન સુલેહની કામના યુક્તિપૂર્વક કરી લીધી છે.

● ભાગ્યરેખા અને હેત-ધોધનું વહેવું ગતિશીલતા-જીવનઘટમાળને પણ ગતિ બક્ષે છે.

કવિએ વિષયને અનુરૂપ ‘મત્સ્ય’, ‘જવચિહ્ન’, ‘આયુષ્યરેખા’, ‘ભવિષ્યવેત્તા’ જેવા શબ્દો પ્રયોજ્યા છે.

શિક્ષકપ્રવૃત્તિ

- ભાઈ-બહેનના પ્રેમને લગતી વાર્તાઓ વિદ્યાર્થીઓને કહો.

